

MAGYAR LÁSZLÓ EREDETI SZÖVEGGEL

Biernaczky Szilárd

kandidátus, ny. egyetemi docens
a Magyarországi Afrika – Dél-Afrika Társaság elnöke
biernaczky.szilard@munduspress.hu

Aligha fordult még elő recenziessel, hogy az írásában rögzített felvetések megjelenését követően valamely javasolt megoldása egészen rövid úton megvalósul. A *Magyar Tudomány* 2001/6-ik számában Sebestyén Éva Magyar Lászlóról (1818–1864) szóló kutatásai és két megjelent könyve kapcsán javasoltuk, hogy a jeles magyar felfedező-kutató nevezetes könyvét (1859) ki kellene adni egyszer végre szöveghű formában, elhagyva Hunfalvy János (néha tartalmi vonatkozásokat is érintő) átirásait. S íme, egy évre rá már ez a feladat elvégeztetett.

Sebestyén Éva eme „harmadik könyve”, amely egy terjedelmes bevezetőt és persze a Magyar-kötetet foglalja magába, immár eredeti megszövegezésben, mégpedig a kéziratban található szerzői javítások feltüntetésével együtt, még a 2012. év második felében napvilágot látott. Ez a kiadás, visszautalva most korábbi írásunk felvetésére, valóban sorozatos eltérést mutat a Hunfalvy-féle változattól. Vagyis az átirások nemcsak stilisztikai jellegűek, hanem többnyire a lényegét is érintik. Mindössze egy-két példával szeretnénk ezt illusztrálni (A Magyartól vett példákat saját kéziratába bejegyzett szerzői javításainak feltüntetése nélkül közöljük, S. É. = Sebestyén Éva, H. J. = Hunfalvy János):

(S. É., 76. old.): „Ettől feljebb keletre, két óra távolságra terülnek el szinte azon folyam közelében, a Bimba tavak, hol a termékeny földbe. az említett gyümölcsösökön kívül, még széles kiterjedésű mandiokka (jatrapa manihot) vetemények, kezeltetnek, de csak egyedül ben szülött mundombe népektől lakva, kik természetnyeiüket naponként a városi piacra szállítván, annak népe eltartására nem kevéssé szolgálnak.”

(H. J., 13–14. old.): „A veteményes kertekből feljebb keletre, két óra járásnyira, a Bimba nevű tócsák terülnek el, szintén a Kavako közelében. E tócsák termékeny vidékén az említett gyümölcsösökön kívül még maniókot (*Jatropha manihot*) is természetnek terjedelmes földeken. De ott csak benszülött mundombék lagnak, kik természetnyeiüket naponkint a városba hordják s így népe eltartására nem csekély szolgálatot tesznek.”

Hunfalvy négy változtatása: 1. beszúrás: 'Kavako közelében' (?) szűkségtelen, 2. beszúrás: 'terjedelmes' (ki tudja, mekkora földekről volt szó?), 3. a 'tavak' helyett 'tócsák', 4. a 'városi piac' helyett 'város'. Bár nem néztünk utána, Hunfalvy korában a 'tócsa' szó valójában mit is fedett szemantikailag, mindenesetre a hatalmas tavakról (és folyamokról) ismert kongói földrajzi környezetbe termékeny földeket

öntöző tavak helyett tócsákról megemlékezni eléggé meglepő.

A fehérék (vagy az afrikai méltóságok) részére karaván-utazásokhoz rendszeresített „gyaloghintó” (*tipoja*) leírásakor, ezt Magyar könyvében grafikusán is ábrázolja, a következő apró, mégis lényeges eltéréseket találjuk:

(S. É., 88. old.): „A rede vitorla vaszonybul készült, hoszával egy embert jóval meghaladva fél ölnyi széles lepedő, melynek két végén, annak szélében találkozó lukakon, finom, de erős szövötű zsinórok vagynak keresztül huzva, melyek, két ölnyi hoszu elegendő erős, könnyü pálma fa rudra, vagynak erősítve, megmaradván a rudnak két végén, elegendő térség, melynél fogva, a teher hordok azt vállaikra véve, egyik elöl, másik hátul, énekléssel magokat, a tactusba megtartva, apró, de szapora léptekkel hurczollák.”

(H. J., 31. old.): „A rede erős vitorla vászonból készült, egy ölnél hosszabb s mintegy fél öl széles lepedő, melynek két végén szélében vékony, de erős zsinórok vannak lyukakon áthuzva. E zsinórok két öl hosszú, elegendő erős, de könnyü fa rudra erősítvék, úgy hogy a rudnak két végén elegendő hely marad, mellyel azt a teherhordók vállaikra tehetik. Ezek közül az egyik elöl, a másik hátul megyen; énekszóval egyenlő lépésben tartják magokat s apró, de szapora léptekkel járnak hordva a lepedőben ülöt.”

Érdemi változtatások: 1. 'hoszával egy embert jóval meghaladva' *helyett* 'egy ölnél hosszabb', 2. 'könnyü pálma fa rudra' *helyett* 'könnyü fa rudra', 3. 'énekléssel magokat, a tactusba megtartva, apró, de szapora léptekkel hurczollák' *helyett* 'énekszóval egyenlő lépésben tartják magokat s apró, de szapora léptekkel járnak hordva a lepedőben ülöt'. Az első kiigazítás erősen torzít, hiszen az 'öl' anynyi, amennyit két karunkkal át tudunk fog-

ni, az 'embernél hosszabb' ennél sokkal nagyobb mértéket ad. (Más kérdés, hogy Magyarnál is a rudak két ölnyi hossza rövidnek tűnik saját rajza alapján.) A hiányzó 'pálma' szó csak kicsi pontosítás Magyar részéről. Viszont az utolsó esetben a kulcskifejezés a: 'tactusba megtartva', hiszen az afrikai munkadalok és munkafolyamatok (csónakosok evezése, magok törése stb.) összekapcsolódása valóban *zenei taktusban* történik, mondhatni, általa lehetséges az elfáradás elkerülése. Hunfalvy megoldása: 'énekszóval egyenlő lépésben' nem ezt fejezi ki. (Csak zárójelben említjük, hogy Hunfalvy mondatkiegészítése: 'a lepedőben ülöt' helyett talán inkább 'tipójában ülöt' kellett volna említenie, ha már nem viselte el e mondat esetében a tárgy hiányát.)

Nem idézzük itt szövegszerűen a következő helyeket, de említjük, kisebb részek Hunfalvynál egyszerűen eltűnnek: például S. É. 82. old. második bekezdés vége (Magyar itt a jövődő tudományos expedíciókra gondol, amikor a karaván-utazás részleteit szándékozik leírni), vagy például a könyv második fejezete elején (S. É. 91–92. old.) ugyancsak erős összevonások, elhagyások tapasztalhatók Magyar egyébként erőteljes stílusú leírásából.

Nem folytatjuk a példák felsorolását. Inkább azt szeretnénk hangsúlyozni, jól tudjuk, Hunfalvy már önmagában is elévülhetetlen érdemekkel rendelkezik azzal, hogy felvállalta a Magyar László-ügyet (lényegében Toldy Ferenc mellett neki köszönhető, hogy Afrika-kutatónk az Akadémia tagja lett), és egyáltalán nyitott szemmel nézett a világra, a világ más tájait és népeit, a felfedező utakat figyelemmel kísérte (számos írása bizonyítja ezt). Egyetértünk Thirring Gusztávnak nagy tudósunk munkásságát illető lelkendezésével, amelynek Hunfalvy János halálakor adott

hangot a *Földrajzi Közleményekben* (1889). Mi több, a magyar afrikanisztikának a 19. második feléből Jankó János mellett éppen Hunfalvyt is fel kell előbb-utóbb „fedeznie”, mivel számos esetben foglalkozik írásaiban a „mi földrészünkkel”. Ám a „javítás kényszere”, úgy tűnik, Magyar könyve szerkesztésekor itt-ott túlzásokba vitte. Vagyis ezúttal is bizonyított-nak érezzük azt, hogy a szövegű kiadás elkészítésére mindenképpen szükség volt.

Más kérdés viszont, hogy az immár megszületett originális változat nem a kényelmes megállást sugallja, hanem további, fontos feladatok elvégzésére ösztökél.

Az egyik ilyen feladatot korábbi cikkünkben már megfogalmaztuk: a kötetben (és persze a többi Magyar-írásban, főleg a naplókban, de részben a levelekben is) szereplő földrajzi nevek azonosításáról van szó, amelyeket összevető, illetve történeti földrajzi jelleggel (esetleges többszöri változásaira, más korai utazási beszámolók adalékaira is kitérve) kellene feloldani. Itt említjük, kár, hogy Sebestyén Éva nem tudott arról (vagy nem vette figyelembe), hogy a tehetséges fiatal földrajzos-térképész, Nemerkenyi Zsombor doktori disszertációjában (amely egyébként az interneten megtalálható) egy kisebb listával megkezdte Magyar földrajzi neveinek összegyűjtését (Nemerkenyi, 2008, 120–137. old). Megismételjük: a feladat hosszadalmas, szorgos munkával oldható meg, de idővel talán mégis elvégezhető lesz. Lásd a hasonlóan a nemrégiben elhunyt, sziszifuszi feladatot elvégző Fodor István nyelvész kollégánkat (1920–2012), aki viszont nem másra, mint Magyar nagyszámú ki-mbundu nyelvi adalékának számbavételére vállalkozott, immár néhány évtizeddel ezelőtt (*Introduction to the History of Umbundu. László Magyar's Records (1859) and the Later Sources, 1983*).

Örömünkre szolgál, hogy Sebestyén Éva bevezető tanulmányában végre megkezdte Magyar művének szélesebb körű néprajzi értékelését. Sor kerül erre például a kézirat ismertetésekor, a kiemelt kutatási témák (karavánút, rabszolga-kereskedelem) összefoglalásakor, de már korábban, felfedező tudósunk útjainak számbavételekor is. Majd a továbbiakban a Bié királyság eredetmítoszá-
nak elemzésekor, a korabeli mezőgazdaságnak Magyar által vázolt képét áttekintve, végül az ovimbundu vallásrendszer, illetve az érintkezési (vagysis jog) szokások feltárásakor.

Bár Sebestyén megjegyzi, hogy míg az ovimbundu társadalom leírása szinte teljesnek mondható, a szellemi élet bemutatása már töredékes Magyarnál. Mi mégis úgy gondoljuk, az életmű (tehát nemcsak a könyv, hanem a többi írás) folklorisztikai értékelése még mindig várat magára. Hiszen a művekben elszórva akár a verbális folklór példáit (énekszöveg, üdvözlési formulák, eredetmítosz, szólások és közmondások, különféle szokásokhoz kötődő kisebb-nagyobb verbális kifejezésmódok) is megtalálhatjuk. Ugyanakkor gazdag anyagot találhatunk a zenei megnyilvánulások és hangszerismertetések, a különféle szokások és hiedelmek (házasság, menyasszonyváltás, többnejűség, csata utáni győzelmi ünnep, halotti szokások és temetés, részben ahhoz kapcsolódóan az új főnök beiktatása, a nők tartotta aratási ünnep, lélekhit, fétisimadás stb.) tekintetében. Mi több, játékok leírásával, az időszemlélet jellemzésével, a királyi öltözék bemutatásával, táncok ismertetésével is találkozhatunk az elpusztult (elégett) utolsó kéziratok híján ugyan csonkán maradt, mégis igen gazdag írásos hagyatékot lapozgatva. A jövőbeli remélt elemzések értékét nagyban emelné persze, ha Magyar gyűjtési eredményeit más szerzők adalékaival (lásd

például a portugál ezredes, Serpa Pinto 1881-es *How I Crossed Africa* című kétkötetes művét) és persze sok más későbbi terepmunkás közléseivel sikerülne összevetni.

Magyar könyvében egy messze a Bié királyságon túlnyúló, a közép-afrikai népek történelmébe kötődő témát vet fel, amikor közli az általa nagy részletességgel megismert mbundu törzsi állami formációjának eredettörténetét. Hasznosnak tűnik Sebestyén felfedezése, amennyiben egy portugál utazó kézirat szövegét leli meg, és veti össze Magyar jóval teljesebbnek tűnő változatával. E mítosz azonban, amely ugyan egyrészt „mese”, egyúttal azonban fontos szóbeli történelmi forrást is képez, magába foglalja a biéi mbundu törzsi csoport zsaga (*jaga*) kötődésű eredetmozzanatát. Nem véletlenül tér ki erre maga Sebestyén, és hivatkozik annak az Eceşdy Csabának a cikkére, aki ugyancsak nagy fontosságot tulajdonít ennek a vonatkozásnak. Tegyük hozzá, Magyar hagyatékát kutatva maga Torday Emil is többször kitér erre a sajátos összefüggésre (lásd mindenekelőtt: Torday, 1931).

Mindemellett e témát illetően bizonyos óvatosságra van szükségünk. Miért? Mivel egy eredetét illetően rendkívül bizonytalan (luba, lunda, imbangala, mbundu stb. vagy ezek tagjaiból összeverődött) csoportról van szó. Torday említi a korábbi, sokszor képtelen elképzeléseket is: etiópiai gallák, a Kilimandzsáró-vidéki csaggák, a legendsztikus Senaarba helyezett, valójában szudáni fundzsik, a Sierra Leone-i mendék, a Zambezi-menti badzsok, a közép-kongói batekék stb. A zsaágak egyébként mai tudásunk szerint elsőként 1569-ben bukkannak fel a történelemben, amikor megtámadják a kongói királyságot, ám akkor a portugálok visszaverik és szétszórják őket. Jan Vansina jellemzése szerint, az

akkori évtizedekben formálódott hordákról van szó, amelyek fosztogatásból éltek. A jelek szerint egyébként nem tűntek el, mert később ismét felbukkantak, például 1600-ban kifosztották Angola fővárosát, Luandát.

Giovanni Antonio Cavazzi da Montecucolo barát 1658-tól a mbundu Matamba királyságban tartózkodik, egészen a legendás királynő, Nzinga Mbande haláláig (kb. 1663-ig). Nzinga előzőleg egy jó ideig a nevezetes korábbi mbundu Ngongo királyság uralkodója volt, ahonnan azonban a terjeszkedő portugálok miatt kellett elmenekülnie. A nevezett olasz kapucinus a későbbiekben elkészített terjedelmes beszámolójában (*Istorica descrizione de' tre regni Congo, Matamba ed Angola*, 1697) mai megítélés szerint egyébként túlzóan negatív képet fest a zsaágakról, és információi pontatlanok. Andrew Battell brit kereskedő (*The Strange Adventures of Andrew Battell*, 1613), aki viszont 1601-től tizennyolc hónapot töltött el a zsaágak között, realisabb leírást hagyott ránk.

Ráadásul nem egészen világos, mennyiben (hogyan és mikor) kötődik össze e népcsoport léte az egyik legállandóbbnak bizonyuló angolai törzsi állammal, az imbangalák (vagy mégis a zsaágak?) által alapított Kasandzse királysággal (fennállása: biztosan 1620–1910 között, de alapítása talán már 1606–1609-ben megtörténhetett), amelyet *Jaga Kingdom*-ként is emleget a történetírás (ismert a királyság alapítójának tekintett fékezhetetlen uralkodó törzsfő, Kinguri neve is). Az írott és a szóbeli történelmi adatok értékelése a 19. század vége óta zajlik, de még mindig nem ért véget (lásd: Jan Vansina, Joseph C. Miller, David Birmingham, Anne Hilton és persze sokan mások elemzéseit).

Miközben ma már tudjuk, hogy a mára nyomtalanul eltűnt, felszívódott zsaágak har-

cias életmódja, mi több harctechnikája mintául szolgált olyan nagyobb lélekszámú etnikai csoportok – a mára már sokmillió, nagy kongó-vidéki bantu népek, mint a lubák vagy a lundák – későbbi hódításainak beteljesítéséhez. Másrészt több (kongói–angolai) nép eredetmítoszában, amint a Bié királyság esetében is, a legfőbb ősoket (reális vagy mitikus) zsaga figurák testesítik meg, hiszen azok az erőt és a bátorságot sugározzák a hagyományos felfogás értelmében.

A zsakák és/vagy imbangalák történetének van még egy sajátos, Magyar könyvével összekapcsolódó, bár nálunk lényegében ismeretlen vonatkozása. Hiszen az előbbieken említett, a zsakákkal folyamatosan összeütközésben lévő, a megfékezésükre a portugálokkal is összeszövetkező angolai mbundu királyságok, Ngongo, majd Matamba uralkodója, a nyolcvan éves kora körül kikeresztelkedett, Európában szenzációt keltő, bár kegyetlenségéről nevezetes, legendás Nzinga Mbande királynő (1581 vagy 1583–1663) idejéből vette kezdetét a *kilombo* (eredeti jelentése: tanya), amely aztán Magyar kutatásainak egyik szinte legtöbbet elemzett adaléka lett. E kifejezés eredetileg, ha igaz, azoknak a szökött rabszolgáknak és portugálok által kiképzett katonáknak a szervezete (illetve telepének megnevezése?) volt, amelyekbe azok a fiatalok léptek be, akik a családi kapcsolataikat megtagadták. Később (vagyis Magyar idején), valamilyen módon e hagyományokra épülve, ezek a „tanyák” a rabszolgafogás elől elmenekült afrikaiak sokszor valóságosan erődítménnyé változtatott rejtekhelyeivé váltak.

A Krizsán László által több alkalommal is elemzett kilombo-kérdés (lásd többek között például Krizsán, 1993) szélesebb afrikai történeti alapokra helyezése is elvégezhető lenne ennek az összefüggésnek a tükrében.

Annál is inkább, mert a jelenségcsoportnak a szakirodalmi kiteljesedése eddig kevésbé Afrikához, inkább az újvilági esetekhez kötődnek (lásd például az oly sokat emlegetett Palmares esetét, amelyet mintegy harmincezer szökött rabszolga alapított az 1600-as években, Brazília délvidékén, és amely sokáig képes volt ellenállni a portugálok támadásainak [Nascimento, 2004]).

Érdemes volna tehát ezt a valóban egyedülálló afrikai történelmi jelenségsort nekünk, magyaroknak is áttekintenünk. Más kérdés, hogy e témakör persze jelentősen túlvezet Magyar László hagyatékán, még ha rajta kívül a téma a másik nagy magyar afrikanistát, Torday Emilt is, mint említettük, többször foglalkoztatta.

Egy utolsó megjegyzés: úgy véljük, talán éppen egykori cikkünk felvetése alapján szerezte meg Sebestyén az 1859-es Magyar-monográfia német kiadásából készült angol változatot, Richard Francis Burton Oxfordban őrzött kézirat fordítását, amelynek kiadását szorgalmazza az előszóban. Bár azok közé számítunk, akik Richard Burton tudományos, illetve tudományértékű utazói munkásságát akár David Livingstone vagy Henry Morton Stanley műveinél is magasabbra értékelik, e fordítás kiadását egyenesen anakronizmusnak ítélnénk. Hiszen az a Hunfalvy által okkal, ok nélkül átigazított magyar szöveg német változatából készült. Vagyis egy módosított szöveg után készült idegen nyelvű változat újabb idegen nyelvű fordításáról van (volna) szó... Ne feledjük, Sebestyén értesít arról, hogy már egykoron Burton fordításának kiadását azért utasították el Angliában, mert az nem az eredeti nyelvi változatból, hanem a német fordításból(!) készült.

Úgy véljük (az előbbieken érintett ötlet felvetődését is érzékelve), a Magyar-művek

(könyv, naplók, levelek) gondozásával kapcsolatos legnagyobb és elsőként elvégzendő feladat most: korszerű, jól olvasható, de az eredeti(ek)hez Hunfalvynál sokkal jobban ragaszkodó, szerkesztett változat(ok) elkészítése, amely(ek) majd az idegen nyelvű kiadás(ok)nak is alapjául szolgálhatna(k). Nem szentségörösről van szó! Ha meggondoljuk, ahhoz, hogy az angol anyanyelvűek élvezhessék Shakespeare szövegeit, azokat néha évszázadonként többször is korszerűsíteni kell. Magyar szövegei nemcsak régiesek, de általában és különösen a mi mai írástechnikánk szerint helyesírási hibáktól hemzsegnék, sőt,

szerkesztetlenek is, vagyis az első megfogalmazás pongyolaságait viselik magukon (lásd: Németh László utolsó regényét úgy adta oda kiadásra, hogy előírta az alapos szerkesztést, mert öneki magának erre már élete végén nem volt elég ereje!).

Sebestyén kiadása immár lehetővé teszi, tehát itt az ideje e munka elvégzésének.

Kulcsszavak: *magyar Afrika-kutatás, Magyar László írásos hagyatéka első kiadásainak szövegfilológiai problémái, a Hunfalvy János által gondozott kiadások érdemei és hibái, Magyar László könyvének új kiadása kézírata alapján*

HIVATKOZÁSOK

Battell, Andrew ([1613] 1901): *The Strange Adventures of Andrew Battell*. E. G. Ravenstein • <http://www.gutenberg.org/files/41282/41282-h/41282-h.htm>

Biernaczyk Szilárd (2011): Még egyszer Magyar Lászlóról. *Magyar Tudomány*. 172, 6, 710–716. • <http://www.matud.iif.hu/2011/06/10.htm>

Cavazzi da Montecuccolo, Giovanni Antonio (1690): *Istorica descrizione de' tre regni Congo, Matamba ed Angola*. Milano • <https://ia600309.us.archive.org/33/items/istoricadescrittoocava/istoricadescrittoocava.pdf>

Ecsedy Csaba (1969): Magyar László: 1818–1864. *Ethnographia*. 53, 4, 557–564. • http://www2.arcanum.hu/ethnographia/opt/a100602.htm?v=pdf&a=start_f

Krizsán László (1993): Kilombó-közösségek az afrikai társadalmak önigazgatású mikró-bázisai a XIX. században, *Vasi Szemle*. 2, 205–219.

Magyar László (1857): *Délafrikai levelei és naplókivonatai*. (kiadta: Hunfalvy János) Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pest

Magyar László (1859): *Délafrikai utazásai 1849–57. években*. (szerk. Hunfalvy János, Emich Gusztáv nyomtatása, Pest • <http://mek.oszk.hu/06900/06981/>

Magyar László (1859): Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál Országokról. *Akadémiai Értesítő*. 11, 921–941.

Magyar László (1862): A délafrikai Munda-Evámbó, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlata. *Akadémiai Értesítő*. 3, 1, 254–268.

Magyar László (1863): M. L. közleménye a délafrikai Munda-Evambo, Lungo és Kapota tartományokról. *Budapesti Szemle*. 17, 157–160.

Magyar László (2012): *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1857-es években*. (közreadja Sebestyén Éva) Balassi, Budapest

Nascimento, Elisa Larkin (2004): Kilombismo, Virtual Whiteness, and the Sorcery of Color. *Journal of Black Studies*. 45, 3, DOI: 10.1177/0021934704264009

Nemerkenyi Zsombor (2008): *Magyar László térképészeti munkájának összehasonlító elemzése*. Doktori értekezés. TTK Térképészeti Tanszék, Budapest • http://lazarus.elte.hu/hun/nemerkenyi/nemerkenyi_zs.pdf

Sebestyén Éva (2008): *Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életműje*. ELTE Eötvös, Budapest

Sebestyén Éva (szerk.) (2008): Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből. Balassi–Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest

Torday Emil (1931): Central Africa. In: Smith, MPR: *International Conference on African Children*, London, 3–36.